

stanovište kroz slike koje su stvarali. Naprotiv, u centru interesovanja su nacionalni stereotipi kao univerzalna kategorija koja, kako se pokazalo, nadilazi ideološke, političke pa i naučne razlike među intelektualcima, a povezuje ih čak i kada to oni ne bi želeli, na nivou nacionalizma. Jer, danas komunizam i monarhizam, četnička i partizanska uverenja, seljačko i građansko poreklo, akademska zvanja i nedovršene škole...i tako dalje. nisu nikakve prepreke da se intelektualci okupe oko istog stereotipa o sopstvenoj naciji, da poveruju u njega i da ga zajednički istaknu kao ratni poklič. A "kao što to obično u malih naroda biva, ideje stiču moć manje svojim kvalitetom, a više ugledom ličnosti koja ih zastupa" (Popov, 1993). Ono što je međutim, metodološki važno istaći, a što se posebno odnosi na autore s početka 20. veka, jeste različito mesto koje stereotipi zauzimaju u njihovom celokupnom delu. U tom smislu, heterogenost navođenih autora ostaje važna bez obzira na istovetnost stereotipa, koji ne smeju, a to nije ni namera, da se izjednače. Naprotiv, pojedinci će uvek ostati marginalni pisci, čak diletanti, kojima je stereotipno viđenje suština stvaralaštva, odnosno, čije se stvaralaštvo isključivo i svodi na proizvodnju stereotipa. S druge strane, ostaju takođe navođeni autori, obrazovani profesionalci, naučnici, u čijem delu se samo sporadično pronalaze stereotipi. Njihovo izostavljanje, kako bi se jasno podvukla ova razlika, falsifikovalo bi stvarnost koja nikada nije crno-bela.

Zato je ovde analiziran deo izdavačke delatnosti u poslednjih sto godina, odnosno autori u čijim su knjigama prisutne definicije nacije, nacionalnog države, nacionalnog programa, "karakterologije" nacija...i tako dalje. a u zavisnosti od toga u kojima je formulisan i odnos prema "drugima" kao uslov definisanja sopstvenog identiteta. Jer, svojstvo je intelektualca da artikulišu stereotipe, prvo zato što i pored svih znanja o nužnosti kritičnosti nauke, upravo joj ova grupacija, kad god to zatreba daje izrazito "patriotski" sadržaj. Drugo, zato što intelektualci često vide svoj zadatak u pružanju naučnih argumenata političkim i nacionalnim interesima, i treće, zato što je osnovni mehanizam kojim se stvaraju argumenti za stereotipe o "sebi" i "drugima" – istorija, isti onaj mehanizam koji "narodna svest" ne poseduje. Pri tom, korišćenje istorijskih činjenica kao osnovne argumentacije gubi značaj fakta a postaje stereotip, kada se svojstva ili postupci pojedinaca, političkih partija ili užih grupa, generalizuju i pripisuju tzv. nacionalnim karakterima.

Ko je intelektualac u Srbiji pre sto godina i danas, čiji je uticaj presudan, ko oblikuje javno mnjenje i širu svest? Sve su to pitanja na koja se teško može dati lak i jednostavan odgovor. Zato je pojam "intelektualac" ovde uzet u najširem smislu reči – to je obrazovan čovek koji ima mogućnost autonomnog razmišljanja i prezentacije javnosti svojih uverenja. Pod čijim su uticajima, za čije potrebe, različiti, tako shvaćeni intelektualci pisali, irelevantno je. Bitno je da je jedan od faktora koji doprinosi širenju predrasuda njihovo "institucionalizovanje" (Rot, 1994) a ovakva razgranata intelektualna delatnost upravo je to predstavljala. Zato se ovde polazi od uverenja, da samim tim što su svoja razmatranja potpisivali svojim imenom, da su iza njih, bar u trenutku pisanja, i stajali. Šarolikost imena koja će biti prezentirana rezultat je uverenja da kritička nauka u našem društvu najmanje utiče na formiranje javnog mnjenja čak i u obrazovanim slojevima, dok neutemeljena i olako konstruisana stanovišta imaju mnogo širu čitalačku publiku i veći uticaj na širu svest. Kako inače objasniti da sva upinjanja kritičke nauke da ukaže na rasprostranjene zablude ne nailaze na razumevanje, a da se istovremeno, stari stereotipi i mitovi u svakom "zgodnom" trenutku tako lako reafirmišu? Reč je naravno o vremenima pred ratove, o ratnim i uopšte kriznim vremenima, a upravo takva su predmet ovog razmatranja. Ne samo zato što prelomna vremena oslobađaju maštu, potiskuju kritičnost i iziskuju iracionalne argumente, već prvenstveno stoga što se ona i pripremaju i unapred oblikuju pseudonaučnom akcijom intelektualaca. To su vremena kada izlaze na površinu sve prikrivene (privatne) netrpeljivosti, šire se putem izdavačke delatnosti (koja, za razliku od štampe, ne može da se pravda afektivnim stanjima buduću da iziskuje duži vremenski period od pisanja do izdavanja knjiga), da bi u relativno mirnim vremenima koja slede, ostajale opet prikrivene, prisutne samo u usmenim predanjima, a onda, u novim kriznim vremenima, ponovo eksplodirale. Ili, kako to obeležava Đerđ Konrad, "prvosveštenici inteligencije" sumornom romantikom podupiru "političku histeriju" kojom nacionalni konflikti potisnu sve drugo u duboku pozadinu, pri čemu se u potragu za identitetom kreće kada se nema sugurnosti u njega (Konrad, 1995). To je razlog što ovakvo, predrasudama opterećeno mišljenje, uvek iznova deluje ubedljivo jer je oduvek "znano" i uvek iznova nalazi plodno tle za širenje. Ako bismo i mogli imati nekih rezervi u ispravnost ovog suda u odnosu na prethodna vremena, zbivanja u Jugoslaviji 80-ih i ideološka matrica koja ih je pripremala, oblikovala i sasvim predvidljivo usmeravala, oslobađaju svake dileme. Zato već samo letimičan pogled na izdavačku delatnost u Srbiji i Jugoslaviji u godinama koje su prethodile ratovima (1906–1913), (1938–1941), (1986–1990) predstavlja izvor za sebe čak i ako se apstrahuje sadržina, jer upućuje na puteve pretvaranja "drugih" u stvarne ratne neprijatelje, kada su stereotipi postajali argumenti za potvrdu nužnosti završavanja politike nasilnim (ratnim) putem. Da je nacionalizam politički fenomen, svedoči i činjenica da su se predrasude o "nama" i "drugima" javno, masovno, zaljubljeno i ostrašćeno ispoljavale upravo u ovakvim prelomnim političkim zbivanjima kada su postajali materijalna osnova argumentacije nužnosti ratovanja. Tada su isplivali na površinu svi stereotipi sa kojima se do tada živelo, sa manje ili više ubeđenosti u njihovu istinitost i utemeljenost, isplivali su kao prividno duboka uverenja.

Ovakav zaključak nameće se usled prisutne izvesnosti da što su pojedine teze spornije, to su duže opstajale i u povoljnim, novim uslovima, lakše se vraćale na svetlo dana i postajale temelj "nove" mitološke svesti, koja je u osnovi uvek značila samo ponavljanje starog, već viđenog. Istovremeno, kao što su male razlike u naučnoj kritičnosti kod retkih pisaca, tako su male i razlike u pogledu mitova i kod popularnih pisaca. U skladu s tim, čitanje samo ozbiljnih tekstova iz prošlosti i sadašnjosti, ne bi nam nimalo pomoglo da odgovorimo na zadata pitanja, jer ne bismo uspeli da saznamo zašto je Srbija danas ovde gde je, zašto se Srbiji na kraju 20. veka nametalo da veruje u nemoguće, a da prezire moguće, i zašto se stvarao utisak da nema donje granice trpeljivosti kada je u pitanju ostvarenje "velikih" ciljeva.